

Yazar(lar) / Author(s)

Dr. Öğr. Üyesi, Nazrin Alizada
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF,
Uluslararası İlişkiler bölümü, Hatay-Türkiye
e-posta: nazrin.alizada@mku.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Makale bilgileri/Article information

Tür-Type: Araştırma makalesi-Research article
Geliş tarihi-Date of submission: 16.09.2025
Kabul tarihi-Date of acceptance: 23.02.2026
Yayın tarihi-Date of publication: 26.03.2026

Hakemlik-Review

Çift Taraflı Kör Dış Hakemlik
Double-Blind External Peer Review

Etik beyan/Ethics statement

Yazar(lar), çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyduklarını beyan etmiştir.
The author(s) declared that they complied with ethical principles during the preparation of the study.

Benzerlik taraması- Plagiarism checks

Çıkar çatışması-Conflict of interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir
No conflict of interest declared

Finansman-Grant support

Fon, hibe veya destek alınmamıştır
No funding or support was received

Lisans- License

Kültürel Yakınlık ve Jeopolitik Çıkarların Kesişiminde İran-Tacikistan İlişkileri

Öz

1979 İslam Devrimi sonrası İran'ın devrim ihracı ve muhafazakâr kültür yayma girişimleri, Orta Asya ülkelerinde dirençle karşılanmış ve ilişkiler buna müteakip yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu zaman İran bölgesindeki küresel güçlerin karşı hareketleri karşısında etkinliğini yaygınlaştırmada sorunlarla karşılaşmıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, İran için Orta Asya'da iş birliği ve nüfuz alanı yaratma fırsatları doğmuşsa da ideolojik yaklaşımlar çoğu Orta Asya devleti tarafından benimsenmemiştir. Bu bağlamda Tacikistan, İran'ın bölgedeki etkisinin görece başarılı olduğu bir örnek olarak öne çıkmış; özellikle ortak tarihi değerlerden yola çıkarak kültürel ve dini alanlardaki etkinliklerle ilişkiler geliştirilmiştir. Bunda Tacikistan'ın Sovyet dönemi boyunca dış dünyadan yalıtılmış durumda kalmasının büyük rolü olmuştur. Bu süreçte taraflar arasında zaman zaman dalgalanmalar yaşansa da her iki devleti sahip olduğu tarihi değerler ortak payda etrafında birleştirebilmiştir. Buradan hareketle çalışmada İran'ın "medeniyet köprüsü" söyleminin Tacikistan üzerindeki etkisi inşacılık kuramı çerçevesinde analize tabi tutulmuş ve bunun yanı sıra neorealist perspektiften bölgesel güç dengelerinin söz konusu ilişkilerde yarattığı kısıtlar ve aynı zamanda jeopolitik ile jeoekonomik iş birliği imkânları değerlendirilmiştir. Ayrıca elde edilen temel bulgu ise ortak Fars kimliği, edebî miras ve kültürel yakınlığın iki ülke ilişkilerinde yumuşatıcı bir unsur olarak işlev görmekle birlikte, bu bağların tek başına ilişkilerin istikrarını sağlamada yetersiz kaldığıdır.

Anahtar Kelimeler: İran, Tacikistan, Bölgesel Siyaset, Jeopolitik, Kültürel Yakınlık.

Iran-Tajikistan Relations at the Intersection of Cultural Affinity and Geopolitical Interests

Abstract

Following the 1979 Islamic Revolution, Iran's attempts to export its revolution and promote its conservative culture encountered resistance in Central Asian states, prompting a subsequent reconfiguration of regional relations. During this period, Iran faced challenges in expanding its influence in the region, particularly due to countermeasures by other global powers. However, the post-Soviet context created new opportunities for Iran to establish cooperative and influence networks in Central Asia, although ideological approaches were largely resisted by most states in the region. In this context, Tajikistan emerged as a relatively successful case for Iran, particularly through cultural and religious initiatives grounded in shared historical values. Tajikistan's relative isolation during the Soviet era significantly contributed to this receptivity. While occasional fluctuations occurred, both states were bound together by a common historical and cultural heritage. Building on this context, the study examines the impact of Iran's "civilizational bridge" discourse on Tajikistan within the framework of constructivist theory. In addition, from a neorealist perspective, it evaluates the constraints imposed by regional power dynamics, as well as the geopolitical and geoeconomic opportunities influencing bilateral relations. The study's key finding is that shared Persian identity, literary heritage, and cultural proximity function as mitigating factors in Iran-Tajikistan relations; however, these factors alone are insufficient to ensure the long-term stability of the bilateral relationship.

Keywords: Iran, Tajikistan, Regional Politics, Geopolitics, Cultural Affinity.

Yazar katkı oranı/ Author contributions

Çalışmanın Tasarımı/Conceiving the Study	Yazar-1 (%100)
Veri Toplama/Data Collection	Yazar-1 (%100)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar-1 (%100)
Makale Yazımı/ Article Writing	Yazar-1 (%100)
Gönderim ve Revizyon/Submission and Revision	Yazar-1 (%100)

Yapay zekâ beyanı / Artificial intelligence statement

Bu çalışmada üretken yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.
No generative AI tools were used in this study.

Atrf- Citation (APA)

Alizada, N. (2026). Kültürel yakınlık ve jeopolitik çıkarların kesişiminde İran-Tacikistan ilişkileri. *İçtimaiyat*, 10(1),147-165.
<https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1785516>

1. Giriş

İran-Tacikistan ilişkileri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından şekillenen yeni uluslararası düzende hem kültürel-tarihî yakınlık hem de jeopolitik çıkarlar temelinde gelişmiştir. Ortak Fars-Tacik kimliği, edebî miras ve benzer toplumsal değerler iki ülke halkı arasında güçlü bir aidiyet duygusu oluşturmuş ve bu durum İran açısından etkili bir yumuşak güç aracı hâline gelmiştir. Bu bağlamda İran, özellikle eğitim programları yoluyla Tacikistan'daki varlığını pekiştirmiştir. Tacikistan ise bu ortak miras, kimlik siyaseti ve devlet inşasında önemli bir meşruiyet kaynağına dönüşmüştür.

Aynı zamanda İran-Tacikistan ilişkileri sadece kültürel boyutla sınırlı kalmamış, diplomatik, ekonomik ve güvenlik boyutlarında da ilişkiler geliştirilmiştir. Bu ilişkilerin seyrini İran'ın iç politik gelişmeleri ve ülke liderlerinin izlediği dış politika yönelimleri önemli ölçüde belirlemiştir. Özellikle Tacikistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında kültürel iş birliği daha çok ön plana çıkmış, ancak ilişkilerin daha da ileriye taşınmasını Tacik iç savaşı engellemiştir. Sonraki dönemde Tacik lideri İmamali Rahman'ın İran eski Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'la olan yakın ilişkileri ülkelerarası iş birliğine ivme kazandırmış ve İran, Tacikistan'ın enerji ve ulaştırma projelerinde yatırımcı hâline gelmiştir. Ancak 2017 yılından itibaren dini ideolojik zeminde yaşanan kırılmalar siyasi ve ekonomik alanlara da olumsuz etkisini göstermiştir. Bu durum 2022 yılından bu yana değişmeye başlamış ve İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkian'ın geliştirdiği yapıcı diplomatik üslupla yeni boyut kazanmaya başlamıştır.

Buradan hareketle söz konusu çalışmanın temel amacı, İran-Tacikistan ilişkilerinde kültürel yakınlık ve tarihî mirasın belirleyici rolünü analiz etmek ve bunun ötesinde, jeopolitik çıkarların ve büyük güç dengelerinin ikili ilişkilerin seyrini nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Çalışma, İran'ın “medeniyet köprüsü” söyleminin Tacikistan nezdinde ne ölçüde etkili olduğunu, aynı zamanda bu söylemin Rusya ve Çin gibi aktörlerin bölgesel çıkarları karşısında hangi sınırlarla karşılaştığını incelemeyi hedeflemektedir. Bunun yanı sıra çalışmada uluslararası ilişkiler ve alan çalışmaları literatüründe yaygın olan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tarihsel süreklilik ile değişim unsurlarını birlikte değerlendiren bu metodolojik çerçeve, İran-Tacikistan ilişkilerinin iş birliği potansiyelleri ile yapısal sınırlılıklarının bölgesel ve uluslararası bağlam içerisinde çok boyutlu biçimde analiz edilmesine imkân sağlamaktadır. Çalışmanın veri tabanını resmî açıklamalar, politika belgeleri, lider söylemleri ve ikili anlaşmalar gibi birincil kaynakların yanı sıra akademik yayınlar, politika raporları ve uzman analizlerinden oluşan ikincil kaynaklar oluşturmaktadır. Bununla birlikte çalışmanın teorik çerçevesi inşacılığın kültürel kimlik ve söylem boyutu, neorealizmin ise güç dengeleri ve çıkar temelli analizi bağlamında şekillenmiştir.

Ayrıca konuya ilişkin literatürde farklı çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir. Clark'ın (2015) doktora tezi, 1991-2013 dönemi İran-Tacikistan ilişkilerini analiz etmekte ve bu ilişkilerin temel sürükleyicilerini etno-linguistik ortaklıklar, paylaşılan tehdit algıları ve stratejik çıkarlar çerçevesinde değerlendirmektedir. Osati ve Feizy (2020) tarafından kaleme alınan çalışmada ise iki ülke arasındaki kültürel yakınlığa rağmen kültürel diplomasi alanında karşılaşılan engeller tartışılmış; ortak dil ve tarih gibi kültürel unsurların varlığına karşın dış politika farklılıkları, altyapı sorunları, kaynak yönetimi ve eyalet düzeyindeki bürokratik engellerin iş birliğini sınırlandırdığı vurgulanmıştır. Hassanvand ve diğerleri (2022) daha çok Fars edebiyatı perspektifinden hareketle, Tacik şairlerin eserleri üzerinden Tacik kimliğinin İran kökenli kültürel mirasla nasıl biçimlendiğini ortaya koyarken; Grassi (2017) Sovyet dönemindeki Tacik edebiyatının gelişimini

incelemiş ve Buhara'dan Duşanbe'ye uzanan anlatı mekânı üzerinden Tacik kimliğinin edebi ve tarihsel bilinç açısından nasıl şekillendiğini, ideolojik baskılar ve değişen kültürel merkezler bağlamında değerlendirmiştir.

Adı geçen çalışmalarla karşılaştırıldığında, bu makale İran-Tacikistan ilişkilerini Türkçe literatüre kazandıran özgün bir çerçeve sunmaktadır. Nitekim Clark (2015) güvenlik ve stratejik çıkar odaklı bir analiz sunarken, Hassanvand ve Grassi (2017) kültürel ve edebi boyutu irdelemektedir. Bu çalışma ise kültürel yakınlık ile jeopolitik çıkarların kesişim noktalarını bütüncül bir yaklaşımla ele almakta ve yalnızca diplomasi ya da yalnızca kültür boyuta odaklanan önceki çalışmalardan ayrılmaktadır.

2. Teorik Çerçeve

İran-Tacikistan ilişkilerinin analizinde tek bir teorik yaklaşım yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle hem inşacılık hem de neorealizm perspektifleri, ayrıca İran'ın geliştirdiği "*Medeniyet Köprüsü*" (*Pol-e Tamaddon*) söylemi birlikte ele alındığında daha bütüncül bir değerlendirme yapılabilmektedir. İnşacılık, Alexander Wendt'in (1999, pp. 246-247) ifadesiyle, "uluslararası siyasetin anarşik yapısının devletlerin birbirine atfettiği anlamlarla şekillendiğini" savunmaktadır. Bu bağlamda İran ve Tacikistan ilişkilerinde ortak kimlik unsurları ön plana çıkmaktadır. Her iki ülke de Farsçayı, edebî gelenekleri ve Perso-İslamî tarihsel mirası paylaşmaktadır. İran, bu ortak kimliği kullanarak kendisini "medeniyet köprüsü" olarak konumlandırmakta ve Orta Asya ile Ortadoğu arasında kültürel bir süreklilik kurmaya çalışmaktadır.

Nicholas Onuf'un (2013, pp.2-3) belirttiği gibi, "söylemler uluslararası ilişkilerde davranışı şekillendiren toplumsal gerçeklikler yaratmaktadır". İran'ın "medeniyet köprüsü" söylemi de yalnızca kültürel mirasa dayalı bir retorik değil, aynı zamanda bölgesel etkiyi meşrulaştıran bir kimlik inşasıdır. Bu yaklaşım, kriz dönemlerinde bile iki ülke arasındaki iletişim kanallarının tamamen kapanmasını engellemiş; kültürel yakınlık, diplomatik gerilimleri yumuşatıcı bir unsur olarak işlev görmüştür. Ayrıca İran'ın kendisini "medeniyet köprüsü" gibi tanımlaması, yalnızca güncel diplomatik bir araç değil, köklü bir entelektüel geleneğe dayanmaktadır. Farsça literatürde medeniyet düşüncesi, Jalal Al-e Ahmad (1962) gibi düşünürlerin timsalinde Batı karşısında "özgün kimliği" koruma vurgusuyla birleşirken, daha geniş anlamda ise Seyyed Hossein Nasr (2006) gibi entelektüellerin "İslam medeniyetinin sürekliliği" fikrine yaslanmaktadır. Ek olarak modern Farsça kaynaklarda İran'ın tarih boyunca "Doğu ile Batı arasında bir köprü" olduğu vurgulanmakta (Hassanzadeh, 2024, pp.29-30) ve bu devletin Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu'yu birleştiren kültürel hat üzerindeki rolü hatırlatılmaktadır. Bu bağlamda İran, Tacikistan ile ortak dil ve edebiyat üzerinden yalnızca kültürel bağlarını pekiştirmeyi değil, aynı zamanda medeniyet merkezli bir jeopolitik meşruiyet inşa etmeyi hedeflemektedir. Ancak bu yaklaşımın da sınırları vardır. Tacikistan'daki seküler elitler, İran'ın Şii kimlik vurgusunu kendi iç istikrarlarına tehdit olarak görmektedir. Aynı şekilde Rusya ve Çin, İran'ın kültürel bağlarını fazla öne çıkarmasından rahatsız olmakta ve Tacikistan'ın İran'a yakınlaşmasını sınırlamaktadır.

Öte yandan, Kenneth Waltz'un neorealizmi, uluslararası sistemde devletlerin davranışlarını esasen güç dağılımı ve kapasite farklılıklarının belirlediğini vurgulamaktadır. Waltz'a göre küçük ve orta ölçekli devletlerin dış politikadaki manevra alanı sınırlıdır. Bu devletler çoğunlukla sistemdeki büyük güçlerin çıkarlarına uyum sağlamak zorundadırlar (1979, pp.72-74). Bu

çerçevede Tacikistan'ın dış politika konumu net bir biçimde anlaşılmaktadır. Tacikistan, güvenlik boyutunda büyük ölçüde Rusya'ya bağımlıdır. Rusya, Tacikistan'daki en büyük yabancı askeri üs olan 201. Askerî Üs aracılığıyla ülkenin savunma kapasitesine doğrudan katkı sunmakta, aynı zamanda Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) üzerinden Duşanbe'nin güvenlik mimarisini şekillendirmektedir. Dolayısıyla Tacikistan, Afganistan kaynaklı güvenlik tehditlerini dengelemek ve iç istikrarını korumak için Rusya'nın desteğine ihtiyaç duymaktadır. Ekonomik alanda ise Çin ön plana çıkmaktadır. Çin, Tacikistan'ın en büyük kredi sağlayıcısı ve yatırımcısı durumuna gelmiş; altyapı projeleri, maden işletmeleri ve enerji sektöründe önemli roller üstlenmiştir. Ancak bu durum, Tacikistan'ın artan borç bağımlılığına ve Çin'in ekonomik nüfuzunun derinleşmesine yol açmıştır. İran ise bu rekabette nispeten geri planda kalmaktadır. Yaptırımların yarattığı ekonomik kısıtlamalar, mali kapasitesinin sınırlılığı ve bölgesel büyük güçlerle karşılaştırıldığında düşük yatırım gücü, İran'ın Tacikistan'daki varlığını daha çok kültürel ve ideolojik düzeyle sınırlamıştır. Bu nedenle neorealist bir analiz, İran'ın Tacikistan ile ilişkilerinde güçlü tarihsel ve kültürel bağlara rağmen, ekonomik ve askeri kapasite yetersizliği nedeniyle rekabetin gerisinde kaldığını ortaya koymaktadır.

Yani İran-Tacikistan ilişkilerinin analizinde ne yalnızca kimlik ve söylem temelli inşacı yaklaşım ne de yalnızca güç ve kapasiteye odaklanan neorealist perspektif tek başına yeterli açıklama sunmaktadır. Yukarıda da vurgulandığı üzere inşacılık, ortak dil, kültür ve medeniyet mirasının iki ülke arasında yakınlaşmayı mümkün kılan bir zemin oluşturduğunu ve kriz dönemlerinde ilişkilerin tamamen kopmasını engellediğini ortaya koyarken; neorealizm, bu yakınlaşmanın sınırlarının bölgesel güç dengeleri, güvenlik bağımlılıkları ve maddi kapasite farklılıkları tarafından çizildiğini göstermektedir. Bu çerçevede İran'ın “medeniyet köprüsü” söylemi, ilişkilerde yumuşatıcı ve tamamlayıcı bir rol oynasa da Rusya ve Çin'in belirleyici olduğu jeopolitik yapı içerisinde yapısal kısıtlarla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla İran-Tacikistan ilişkilerinin “dalgalı” karakteri, kültürel yakınlık ile jeopolitik sınırlılıkların eşzamanlı varlığı üzerinden daha sağlam bir kuramsal zemine oturtulabilmektedir.

3. Ortak Tarihi Miras

3.1. Dil

Farsça, bin yılı aşkın süredir İran coğrafyasında ve komşu bölgelerde hem edebî kültür hem de ortak iletişim dili (lingua franca) olmuştur. Bu durum, önce Ahamenişler (MÖ 558-330) ve ardından Sasânîler (MS 224-651) döneminde Farsça konuşan hanedanların siyasal hâkimiyetleriyle başlamıştır. İslam'ın gelişi (MS 651) ise hem İran tarihi hem de Farsçanın gelişiminde kritik bir dönüm noktası olmuştur. İlk yüzyıllarda Arapça öne çıkmış olsa da zamanla Farsça yeniden güçlenmiş ve Perso-İslamî kimlik inşasının merkezine yerleşmiştir (Windfuhr&Perry, 2009, p. 416). Böylece Farsça yalnızca İran sınırlarında değil, Orta Asya ve Hindistan alt kıtası gibi daha önce İranî dillerin konuşulmadığı bölgelerde de edebiyat, kültür ve diplomasi dili olarak etkisini artırmıştır.

Dilbilimsel açıdan değerlendirildiğinde, Tacikçe¹ modern Farsçanın lehçelerinden biri olarak Batı İran dilleri ailesine dahildir. Bu aile içerisinde Beluçça ve Kürtçe gibi diller de yer almakta,

¹ Bu sözcüğün kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte, genellikle bir Arap kabilesi olan Tayy'den türediği ve Orta Persçe döneminde *Tacik* biçiminde “Arap” anlamında kullanıldığı ileri sürülmektedir. İslami dönemde *Tazik* ve *Tazi* biçimlerine evrilen bu terim, bazı etimolojilerde Divan-ü Lügat-it-Türk'teki “İranlı, Fars” anlamındaki *Tat* sözcüğüyle ilişkilendirilmektedir. Ayrıca, dilbilimsel olarak hatalı olsa da Tacik sözcüğünün Farsça *tâc* (taç) sözcüğünden

Farsça ise Güneybatı koluna bağlanmaktadır. Farsçanın üç temel lehçesi arasında Tahran Farsçası (Farsî), Afganistan'daki Darî ve Tacikistan ile Özbekistan'da konuşulan Tacikçe bulunmaktadır (Olson, 1994, p.1). Tacikçe, özellikle Buhara ve Semerkant gibi şehirlerde yaygın olmuş ve 16. yüzyıldan itibaren İran'daki Farsçadan bağımsız bir gelişim sürecine girmiştir. Bununla birlikte, yazı dili 20. yüzyılın başlarına kadar Klasik Farsçaya dayalı ortak bir standardı korumuştur.

Tacikçenin modern serüveni Sovyet dönemiyle de doğrudan bağlantılıdır. 1924 yılında Tacikçe yeniden kamusal alanda görünürlük kazanmış ve Tacik Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti'nin (ÖSSC) kurulmasıyla resmî bir statü elde etmiştir. Ancak bu dönemde dilin işlevi başlangıçta sınırlı tutulmuş; Tacikçe, dağlık bölgelerde yaşayan halkın anadili olarak tolere edilmiş ve bu çerçevede teşvik edilmiştir. "Ulusların sınırlandırılması" (natsionalnoye razmezhevaniye) süreciyle Tacik kültürünün merkezleri olan Buhara ve Semerkant Özbekistan'a bağlanmış ve bu şehirlerin sakinlerine Tacik ÖSSC'nin kültürel ve idari açıdan desteklenmesi görevi verilmiştir (Rzehak, 2023, p.27).

Sovyetler Birliği'nin 1930'ların sonlarında uyguladığı "Ruslaştırma" politikaları sonucunda ise Tacikistan'da alfabe birkaç kez değişime uğramıştır (Javaheri, Asgari&Rabiee, 2024,p. 16770). Arap alfabesi önce Latin (1929), ardından Kiril (1934) alfabesiyle değiştirilmiştir (Ataj, 2012, pp.81-95). Bu süreçte Rusça alıntılar ve Özbekçeden aktarılan sözcükler dilin yapısını etkilemiş; ayrıca telaffuz ve sözdizimsel farklılıklar belirginleşmiştir (Moghadam, 2011, p.1125). Ancak fonetik açıdan Tacikçe ile İran Farsçası benzerliğini korumaya devam etmiştir. Nitekim Farsçada toplam 29, Tacikçede 30 segmental fonem bulunmakta ve her iki dilde ses sistemi simetrik bir yapı sergilemektedir (Windfuhr vd. 2009, p.423). Aralarındaki farklılıklara rağmen ortak özelliklerin daha baskın olması Tacikçenin Farsçanın ayrılmaz bir parçası olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir.

Tüm bunların yanı sıra tarihsel, coğrafi ve siyasal koşullar nedeniyle Tacikçe, kendine özgü bir gelişim çizgisi de izlemiştir. Bu çerçevede atılan en önemli adım 1989 yılında Tacik dilinin resmî devlet dili olarak ilan edilmesidir (Atkin, 1992, p.4). Parlamento tarafından kabul edilen dil yasası uyarınca, devlet ve özel kurumlar ile eğitim, bilim ve kültür kuruluşları resmî işlemlerde Tacikçe-Farsçayı kullanmakla yükümlü kılınmıştır. Ayrıca, Rusça ve Arapçadan geçen kelimelere uygun Tacikçe karşılıklar üretmek amacıyla özel bir terminoloji komitesi oluşturulmuştur. 1991 yılında bağımsızlığın ilanından sonra da dil politikaları, sadece resmî dilin güçlendirilmesine değil, aynı zamanda alfabe meselesine yoğunlaşmış ve Tacik entelektüelleri ve edebiyat çevreleri, Sovyet döneminde kullanılan Kiril alfabesinden Arap-Fars yazısına dönüşü kültürel kimliğin yeniden inşasının bir parçası olarak tanımlamıştır (Ahmadi, 2019, p.109).

Ancak Tacikistan bağımsızlığın ilk yıllarında Fars alfabesinde hazırlanan eğitim materyallerinin eksikliği sorunuyla karşılaşmış ve bu bağlamda İran, özellikle Fars alfabesinin yeniden canlandırılması konusunda destek sunmaya hazır olduğunu beyan etmiştir. Tacikistan'daki iç savaş (1992-1997) nedeniyle bu süreç 1990'ların sonrasına ertelense de bu noktada sorumluluğu iyice artan İran üç düzlemde destek vermiştir (Ahmadi, 2019, p.110):

1. Duşanbe'deki İran Kültür Ataşeliği: Burada iki aşamalı kurslar (önce alfabe, ardından hat eğitimi) vermiştir.

türetildiği görüşü, modern Tacik kimliğinin ve ulus inşası sürecinin önemli bir parçası hâline gelmiş; bu bağlamda taç figürü ulusal sembolizmde sıkça kullanılmıştır. Bkz: (Eker, 2009, pp.165-166).

2. Üniversiteler: Tacikistan Ulusal Üniversitesi başta olmak üzere Duşanbe'deki Ekonomi ve Finans Üniversitesi ile İmam Termezi Üniversitesi İran destekli derslere ev sahipliği yapmıştır.
3. Diğer eğitim merkezleri: Bazı devlet okulları ve bölgesel kurumlarda da Fars alfabesi öğretimi yapılmıştır.

Böylece İran, Tacikistan'da Fars alfabesinin öğretilmesini kurumsal bir düzleme taşıyarak hem kültürel diplomasi hem de kimlik inşası bağlamında önemli bir rol üstlenmiştir.

3.2. Kimlik

Günümüzde "Tacik" kavramı, ağırlıklı olarak Orta Asya ve Afganistan'da yaşayan, yerleşik hayata geçmiş, Farsça konuşan Sünni Müslüman toplulukları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte birçok araştırmacı, "Tacik" teriminin farklı kökenlerden gelen ancak ortak olarak Farsça konuşan toplulukları kapsadığını vurgulamaktadır (Centlivres & Centlivres-Demond, 1997, p.4). Nitekim Taciklerin dili için yukarıda da vurgulandığı üzere Farsî, Darî veya Tacikçe gibi farklı adlandırmaların kullanılması, bu çeşitliliğin göstergesidir.

Bu bağlamda tarihsel süreçte Tacik kimliğinin şekillenmesinde dilin belirleyici rolü dikkat çekmektedir. Orta Asya'da Arap fetihlerinden önce başlamış bir süreç sonucunda, İran dilleri ailesine mensup Doğu İranî dillerin yerini Batı İranî dillerden biri olan Farsça almıştır. Tacik tarihçi Babacan Gafurov'un da belirttiği üzere, bu dönüşüm yalnızca dilsel sebeplerle açıklanamamış; dini, kültürel, siyasi ve ekonomik faktörler de bu değişimde önemli rol oynamıştır. Gafurov'a göre, Tacik kimliği üç unsur etrafında şekillenmiştir (Bashiri, 1998, p.1):

1. Merkezi ve bağımsız bir devletin kurulması;
2. Farsçanın devlet dili olarak yeniden ihyası;
3. Eski İran geleneklerinin, özellikle Sasani mirasının, İslam coğrafyasında yeniden canlandırılması.

Gafurov'un bu yaklaşımı, Holzner ve Robertson'un kimlik dönüşümlerine dair tespitleriyle örtüşmektedir. Onlara göre, radikal siyasi ve toplumsal değişimlere rağmen kültürel kodlar bütünüyle yok olmamakta, geçmişin unsurları yeni bağlamlarda varlığını sürdürmektedir (Holzber&Robertson, 1979, p.33).

Tacik kimliğinin tarihsel temelini oluşturan en önemli dönem ise IX-X. yüzyıllarda hüküm süren Samaniler çağıdır (MS 875-999). Üç yüzyıllık Arap hâkimiyeti sonucunda Farsça gündelik dil konumuna gerilemiş, yüksek kültürel üretim ise zayıflamıştır. Samaniler, bu tabloyu tersine çevirerek Farsçayı yeniden resmî devlet dili haline getirmiş, eğitim, bilim, edebiyat ve sanat alanlarında önemli bir canlanma başlatmışlardır. Bu adım, Tacik kimliğinin merkezinde yer alan dil-kültür-devlet üçgeninin oluşmasını sağlamıştır. Samaniler dönemi aynı zamanda İranî geleneklerin İslamî değerlerle sentezlendiği bir kimlik inşasına da sahne olmuştur (Türk, 2017). Sûfî düşünce bireysel dindarlığa yeni boyutlar kazandırırken, Şuûbiyye hareketi İran kültürünü İslam dünyasında entelektüel bir odak haline getirmiştir. Bu sentez, literatürde "Tacik Rönesansı" olarak adlandırılan kültürel yükselişe zemin hazırlamıştır.

Aynı zamanda Gafurov da Tacik kimliğinin Samaniler döneminde belirginleştiğini savunmuştur. Onun ifadesiyle, Tacik halkının oluşumu IX-X. yüzyıllarda tamamlanmış olsa da sonraki yüzyıllarda bu kimlik değişimlere uğramıştır (Ghafurov, 1983, pp.494-500). Bu görüş, Tacik akademisyenlere Samaniler öncesindeki tüm İranî toplulukları Taciklerin atası olarak görme,

sonrasındaki kültürel ve demografik dönüşümleri ise kimliğin bütünleşmesini zedelemeyen unsurlar olarak değerlendirme imkânı tanımıştır. Benzer bir yaklaşımı Tacik arkeolog ve tarihçi N. N. Negmatov (1998, p.94) da benimsemiş ve o, Orta Asya'daki İranî toplulukların, Doğu Fars-Tacik kimliğinin temelini oluşturduğunu ileri sürmüştür.

1920'lere gelindiğinde Tacik kimliği, büyük ölçüde geniş aile bağları, yaşanılan bölge ve Sünnî İslam çerçevesinde şekillenmiş ve onlar böylece Şîî Farsça konuşan topluluklardan ayrılmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1920'lerde başlattığı milliyet esaslı sınıflandırma süreci, bu tarihsel devamlılığı yeni bir çerçeveye oturtmuştur. Her ne kadar dönemin önde gelen Rus tarihçisi Vasilii Bartold, etnografik olarak bu ayrımların zayıf olduğuna dikkat çekse de Orta Asya ulusal cumhuriyetlere bölünmüştür. Tacikistan'ın kuruluşuyla birlikte kimliğin akademik ve siyasi tanımında Rus bilim insanları (ör. Evgenii Bertel's, İosif Braginskii) etkili olmuş, Fars dili ve kültürü Tacik ulusal mirasının merkezine yerleştirilmiştir (Atkin, 1993, p.153).

Netice itibariyle çok katmanlı bir oluşum sürecinin ürünü olan Tacik kimliği, Farsçanın resmî statü kazanması, kültürel üretimin kurumsallaşması ve Perso-İslamî sentezin gelişmesi gibi unsurların etkisinde kurumsallaşmıştır. Bu da aynı zamanda Tacik halkının kendisini ayrı bir tarihsel topluluk olarak tanımlamasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda İranî dil ve kültür faktörü Tacik kimliğinin yalnızca tarihsel köklerini değil, günümüzdeki sürekliliğini de açıklayan en güçlü unsur olarak anılmaya devam etmiştir.

3.3. Din

İran ve Tacik toplumlarının dinî kimlikleri, başlangıçta aynı Perso-İslamî çerçevede şekillenmiştir. 651 yılında İslam'ın bölgeye girişiyle birlikte, Sasani döneminin Zerdüşti gelenekleri zamanla geri plana itilmiş ve özellikle Abbâsî dönemiyle birlikte Farsça, İslam kültürünün taşıyıcı unsurlarından birine dönüşmüştür. Bu dönemde hem İran hem de Mâverâünnehir coğrafyasında yaşayan İranî topluluklar, Sünnî İslam'ın Hanefî mezhebi ekseninde kimliklerini biçimlendirmiştir. Eğitim, hukuk ve sosyal düzen büyük ölçüde şeriata dayanmış; medreseler, camiler ve tekkeler ortak bir dinî kültür zemini yaratmıştır. Bunda aynı zamanda dönemsel olarak değişen iktidarların da büyük etkisi olmuştur. Özellikle Samanîler dönemi, dinî kimliğin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Samanîler, İslam'ı merkezî bir devlet ideolojisi hâline getirmiş ve eski İranî gelenekleri İslamî çerçevede yeniden yorumlamıştır. Böylece hem İran hem de Tacik toplulukları için dil (Farsça), din (İslam) ve kültürel miras ortak bir kimlik eksenini oluşturmuştur.

İlhaniler dönemi de (13.-14. yüzyıl) İran'ın dini yapısında önemli dönüşümler yaratmıştır. Mikluho-Maklay'ın çalışmalarına göre, 14. yüzyılda Irâk-ı Acem'in büyük şehirleri (Kazvin, Yezd, İsfahan) ve küçük iskân birimleri genel olarak Sünnî çoğunluğa sahip olmuş, Şîîler ise daha çok Gilan, Mazendaran ve Huzistan'ın güneyindeki Arap nüfusu arasında yoğunlaşmıştır (Миклухо-Маклай, 1958, pp.221-222). Ayrıca Kum ve Kâşân gibi şehirler ile kırsal kesimde Şîî nüfus belirgin bir varlık göstermiştir. Örneğin Save'de şehir ahâlisinin Sünnî/Şafîî, köy halkının İmamî-Şîî olduğu kaydedilmektedir. Mikluho-Maklay, aynı zamanda İlhaniler döneminde Olçaytu'nun iktidarında (1304-1316) Şîîliği devlet dini yapma girişiminde bulunduğu dikkat çekmiş, ancak bunun şehir soyluları ve feodal kesimin direnişi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandığını vurgulamıştır (Миклухо-Маклай, 1958, pp.221-223).

16. yüzyılda Safevîler dönemi (1501-1736) ile İran'da Şîîlik, devlet dini olarak resmi konuma yükselmiş ve günümüzde hâkim konumunu sürdürmektedir. Safevîler döneminde Şîîlik, İran'a

özgü bir mezhep olarak Fars milliyetçiliği ile örtüşmüş ve devlet politikasıyla pekiştirilmiştir (Asker, 2025, p.240). Bunun bazı önemli nedenlerden kaynaklandığı yine Mikluho-Maklay'ın çalışmalarından anlaşılmaktadır. Ona göre Şiiliğin İran'da hızla yayılmasında üç temel faktör öne çıkmıştır: nüfusun büyük çoğunluğunun dine karşı pasif tutumu, bazı kesimlerin Şiiliğe sempati duyması ve Sünnî nüfus üzerinde sert önlemler uygulanması (Миклухо-Маклай, 1958, pp.226-227). Literatürde, bu mezhebin Farsların 7. yüzyıl Arap yayılmacılığına karşı geliştirdiği bir protesto hareketi olarak görüldüğü ifade edilse de Şiiliğin kökeni yalnızca Fars muhitine dayanmamaktadır. Bu dönemde Tacik toplulukları da Sünnî-Hanefî kimliklerini korumaya devam etmiş ve böylece İran ve Tacikistan arasında mezhepsel bir ayrışma ortaya çıkmıştır (Nourzanov& Bleuer, 2013, p.237). Bu ayrışma, iki toplumun siyasi ve toplumsal yapılarına da yansımış; İran'da Şiilik, ulusal ve devlet kimliğinin merkezine otururken, Tacikistan'da dinî kimlik daha çok kültürel ve toplumsal pratikler çerçevesinde şekillenmiştir.

XX. yüzyılda Sovyetler Birliği'nin din karşıtı politikaları, Tacik toplumunda dinî pratikleri ciddi ölçüde sınırlamış, ancak tamamen ortadan kaldıramamıştır. Resmî olarak SADUM çatısı altında denetlenen dinî faaliyetlerin yanında, gayri resmî mollalar, yerel imamlar ve ev içi ritüeller aracılığıyla İslam toplumsal yaşamda varlığını korumuştur (Schmitz, 2015, p.8). İran'da ise 1979 İslam Devrimi ile Şii kimlik devletin merkezine oturmuş ve ulusal kimliğin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Böylece 20. yüzyıldan itibaren İran ve Tacikistan arasında iki farklı dinî model ortaya çıkmıştır: İran, Şiiliğin merkez ülkesi olarak uluslararası düzeyde mezhep kimliği üzerinden tanımlanırken, Tacikistan'da dinî kimlik daha çok kültürel miras ve toplumsal pratikler üzerinden önem kazanmıştır.

Günümüzde iki ülke arasındaki ilişkilerde mezhepsel farklılıklar ikincil planda tutulmakta; kültürel yakınlık ve ortak jeopolitik çıkarlar ön plana çıkarılmaktadır. Tacikistan yönetimi, nüfusunun %95'inin Sünnî Müslüman olmasını göz önünde bulundurarak dinî pratiği ve propagandayı sınırlamakta, toplumsal tabanın örgütlü dini yapılarla güçlenmesini önlemeye çalışmaktadır (Schmitz, 2015, p.5). Öte yandan, İran ve Tacikistan arasında ortak çıkarların ön plana çıkması, mezhepsel farklılıkların iş birliğini kesintiye uğratmasını engellemektedir.

4. Çok Boyutlu Bir Analiz: İran-Tacikistan İlişkilerinde Siyaset, Ekonomi ve Güvenlik

4.1. İkili İlişkilerin Siyasal Boyutu

İran-Tacikistan ilişkilerinin siyasal boyutu, tarihsel köklerin yanı sıra bağımsızlık sonrası gelişen bölgesel ve küresel dinamikler çerçevesinde şekillenmiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlık kazanması, İran-Tacik ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. İran, Tacikistan'ı tanıyan ilk ülke olmuş ve 1992 yılının başında Duşanbe'de büyükelçilik açmıştır. Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahman Nabiyev de aynı yılda İran ziyareti gerçekleştirmiştir ki bağımsızlık sonrası ilk yurt dışı ziyaret olması bakımından bu sembolik öneme sahip olmuştur. Ziyaret sırasında taraflar çeşitli anlaşmalar imzalamış, ayrıca Nabiyev, ortak tarih, kültür, dil ve edebiyat bağlarını vurgulamıştır (Mesbahi, 1997, p.144). Ancak erken dönemde kültürel ve tarihsel yakınlıkların siyasi, ekonomik ve diğer alanlarda iş birliğine hızla dönüşmesi Tacikistan'da patlak veren ve uzun süre devam eden (1992-1997) iç savaş² nedeniyle mümkün olmamıştır. Bu süreçte Tahran, Demokratik-İslamcı

² Bu iç savaş, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ülkenin siyasi istikrarsızlığa sürüklenmesiyle başlamıştır. Eski Sovyet elitleri ile İslamcı ve demokrat muhalif gruplar arasındaki iktidar mücadelesi, bölgesel rekabet ve kimlik

muhalefet koalisyonunun liderlerine sığınma ve destek sağlayarak “pro-İslami bir aktör” olarak algılanmış; bununla birlikte yalnızca taraflardan birine destek vermekle kalmamış, aynı zamanda barış sürecine de kritik bir katkı sunmuştur. Nitekim İran, 1994, 1995 ve 1997 yıllarında Tacik barış görüşmelerinin birkaç turuna ev sahipliği yaparak tarafları müzakere masasına oturtmuş ve 1997’de Moskova’nın da desteğiyle imzalanan barış anlaşmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çabalar, İran’ın Tacikistan’daki meşruiyetini güçlendirmiş, aynı zamanda Duşanbe yönetimi nezdinde güvenilir bir partner olarak algılanmasına yol açmıştır. Akabinde Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman’ın 1995’te gerçekleştirdiği resmî Tahran ziyareti ve burada açılan Tacikistan Büyükelçiliği, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kurumsallaşmasına işaret etmiştir (Shafiev, 2016, p.2).

Ayrıca Cumhurbaşkanı Rahman’ın eski İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ile kişisel dostluğu, Tacik-İran ilişkilerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Rahman’ın Ocak 2006’daki İran ziyareti sırasında Ayetullah Seyyid Ali Hamaney, İran’ı “Tacikistan’ın samimi dostu” olarak tanımlamış ve Tahran’ın Tacikistan’ın kalkınması için elinden geleni yapacağını vurgulamıştır. Ayrıca İran devletinin lideri, İran ve Tacik halkları arasındaki tarihsel-kültürel, dinsel ve özellikle dilsel ortaklığı vurgulayarak şu ifadeyi kullanmıştır: “İran, Tacikistan ve Afganistan’ın uluslararası itibarını ve gücünü pekiştiren en önemli görevlerden biri, Farsçanın korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır.” (Iran.ru, t.y). Bununla birlikte İran, bu dönemde kültürel, ekonomik ve kalkınmaya yönelik girişimlerinin yanı sıra askerî iş birliği üzerinden de Tacikistan’da etkinlik kazanmıştır. 2011 yılında Tacikistan Savunma Bakanı Şerali Hayrulloev, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad’ın Duşanbe ziyaretinde yaptığı konuşmada, “Acil durumda İran Silahlı Kuvvetleri iki saat içinde Tacikistan’da olabilir. Biz düşmanlar karşısında iki dost ve kardeş ülkeyiz.” sözleriyle askeri yakınlığı vurgulamıştır (Shakir, 2017, p.71). Aynı ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ise İran ve Tacikistan’ı “tek beden içinde iki ruh” olarak tanımlamış ve iki ülkenin ortak tarih, kültür, gelenek ve dini paylaşması nedeniyle “ayrılmaz” olduklarını belirtmiştir (Kucera, 2011). Pozitif yönde yaşanan bu gelişmelere müteakip İran-Tacikistan siyasal ilişkilerinde durgunluk dönemi de mevcut olmuştur. Bu gerilemenin temel nedenlerinden biri, Ağustos 2017’de Tacik televizyonunda yayımlanan 45 dakikalık belgesel olmuştur. Söz konusu belgesel, Tahran’ın 1992-1997 Tacik iç savaşındaki müdahalelerini eleştirerek bu devletin bölgedeki imajına ciddi darbe vurmuş ve İran’ın Tacik muhalefetine verdiği dolaylı destek Duşanbe tarafından iç işlerine müdahale olarak algılandığından bu, siyasi güven krizine yol açmıştır (Karimi & Odlu, 2023, p.200).

Son yıllarda ise, bölgesel güvenlik tehditlerinin (Afganistan kaynaklı istikrarsızlık, terörizm ve radikalizm) artması, iki ülkeyi yeniden yakınlaşmaya zorlamıştır. Ayrıca Şanghay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ) çerçevesinde gelişen çok taraflı iş birliği, İran-Tacikistan ilişkilerine yeni bir kurumsal zemin sağlamıştır (Bodeen, 2025). Bu bağlamda siyasal boyut, yalnızca ikili ilişkiler değil, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası örgütler üzerinden yürütülen ve daha çok ekonomik boyutta geliştirilen iş birliği mekanizmalarıyla desteklenmiştir. Ocak 2025 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Pezeşkian’ın Tacikistan ziyareti esnasında, iki ülke arasında 22 iş birliği anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmalar ulaştırma, ticaret, kültür, sağlık, teknoloji, gümrük, eğitim, enerji, tarım ve

temelli ayrışmalar çatışmaları derinleştirmiştir. Çatışmalar sırasında hükümet Rusya ve Özbekistan’dan destek alırken, muhalefetin bir kısmı Afganistan’a sığınmıştır. İran, Afganistan ve Birleşmiş Milletler barış sürecinde arabulucu rolü oynamış ve 1997’de imzalanan “Genel Barış Anlaşması” ile savaş sona ermiştir. Muhalefete hükümette temsil hakkı tanınmış ve iç savaş Tacikistan’ın toplumsal ve ekonomik yapısını ağır şekilde yıpratmış da anlaşma, ülkede uzun vadeli siyasi istikrarın temelini atmıştır (Parker, 2009, p.176).

dijitalleşme gibi çok sayıda sektörü içermiştir (Eurasia Review, 2025). Aynı zamanda Mayıs 2025 tarihinde İran Başbakan Yardımcısı Mohammad-Reza Aref, Fars dili, edebiyat ve medeniyeti alanında ortak bir komite kurulmasını önererek, kültürel bağların kurumsallaşmasını öne çıkarmıştır (Irna.ir, 2025).

Özellikle son dönemin İran-Tacikistan ilişkileri açısından oldukça dinamik bir süreci içerdiği söylenebilir. Çünkü bu dönemde taraflar arasında ekonomik yoğunluk, vizesiz geçiş, çok alanlı iş birlikleri ve örgütsel konumlanmalar stratejik bir ortaklığın inşasına hız kazandırmıştır. Bu da ikili siyasi ilişkilerin tarihsel yakınlık, arabuluculuk tecrübeleri ve bölgesel güvenlik kaygıları temelinde geliştirildiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca şunun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir ki dönemsel olarak ideolojik farklılıklar ve iç siyasi hassasiyetler nedeniyle iki devlet arasında dalgalanmalar da yaşanmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen günümüzdeki İran-Tacik ilişkilerinin siyasi boyutu pragmatizm ve bölgesel jeopolitik çıkarların uyumuna dayalı olarak geliştirilmekte ve bunun bariz örneği ise ekonomik iş birliklerinde vuku bulmaktadır.

4.2. İkili İlişkilerin Ekonomik boyutu

İran-Tacikistan ilişkilerinin ekonomik boyutu, iki ülke arasındaki kültürel ve tarihsel yakınlığın ötesinde, karşılıklı ihtiyaçlar ve bölgesel jeopolitik gelişmeler çerçevesinde şekillenmektedir. Tacikistan, Orta Asya'nın enerji kaynakları bakımından en fakir ülkelerinden biri olmakla birlikte, hidroelektrik potansiyeli açısından oldukça zengindir. Buna karşılık İran, enerji ihracatçısı olmasına rağmen sanayi ve altyapı geliştirme projelerinde yatırım olanakları aramaktadır. Bu karşılıklı tamamlayıcılık, taraflar arasında ekonomik iş birliği için doğal bir zemin oluşturmaktadır.

1990'lı yıllardan itibaren İran, Tacikistan'ın kalkınma projelerine doğrudan yatırım yapmaya başlamış; özellikle ulaştırma, enerji ve inşaat sektörlerinde etkin rol üstlenmiştir. Bu çerçevede İran'ın Tacikistan'daki en önemli yatırımlarından biri, Sangtuda-2 hidroelektrik santralidir. İran, bu santralin inşasına 180 milyon dolar yatırım yapmıştır. Santral, Eylül 2014'te İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin Duşanbe'ye gerçekleştirdiği resmî ziyaret sırasında, Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahman'la birlikte tam kapasiteyle hizmete açılmıştır. Tacikistan Cumhurbaşkanı, açılış konuşmasında bu hidroelektrik santralini "İran halkının kardeş Tacik halkına armağanı" olarak nitelendirmiş ve 2006'da yapımına başlanan tesisin ülkenin enerji temininde kayda değer bir iyileşme sağladığını vurgulamıştır (Ионова, 2015, p.108). Anlaşmaya göre, Sangtuda-2 Hidroelektrik Santrali devreye girdikten sonraki 12,5 yıl boyunca elde edilen gelirlerin İran'a aktarılması öngörülmüştür. Santralin baraj yapıları, toplam 66,5 milyon m³ kapasiteli bir rezervuar oluşturmuştur (Безопасность гидротехнических сооружений, 2021, p.13). Ancak, Tacik tarafının borçları nedeniyle bu süre Ekim 2014'te 14,5 yıla uzatılmıştır.

Ticaret hacmi açısından bakıldığında, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler potansiyelinin altında seyretmektedir. Dönemsel olarak ele alındığında iki ülke arasındaki ticari bağlarda dalgalanmalar yaşandığı anlaşılmaktadır. 2009 yılında İran'ın Tacikistan'dan ithalatı 49,7 milyon dolar iken, 2018'e gelindiğinde bu rakam 26 milyon dolara kadar gerilemiştir. Benzer şekilde, İran'ın Tacikistan'a yaptığı ihracat da 2009'daki 163 milyon dolardan 2018'de 78 milyon dolara düşmüştür (Karimi vd., 2022, p.3). Bu rakam 2020'de 60 milyon dolara kadar gerilemiştir. Bunda birçok etken etkili olmuştur. Bir taraftan 2017 yılında iki ülke arasında yaşanan siyasi güven krizi ekonomik alanı vururken, diğer taraftan üçüncü ülkelerin transit geçiş konusundaki kısıtlamaları ikili ticaretin gelişmesine engel olmuştur. Aynı zamanda Batı yaptırımlarına maruz kalan İran için Tacikistan alternatif bir pazar görevi görse de coğrafi uzaklık da olumsuz etken olarak devreye

girmiştir. Ancak, önceki yıllardaki düşüşün ardından bu konu taraflarca dile getirilmiş ve 2021 yılı şubat ayında, İran'ın Duşanbe Büyükelçisi ile Tacikistan Ekonomi ve Ticaret Bakanı arasında gerçekleşen görüşmede, ikili ticaret hacminin 500 milyon dolara ulaşması gerektiği vurgulanmış, bu hedef iki ülke açısından umut verici bir perspektif olarak değerlendirilmiştir. Buna müteakip 2022 yılında ticaret hacmi yeniden canlanmış ve önceki yıllardaki düşüşün yaklaşık dört katı artış göstermiştir (Kazazi & Heshmatov, 2022, p.88).

Ekonomik ilişkilerin bir diğer boyutu finansal ve teknik yardımlardır. Bu kapsamda iki ülke arasında atılan ortak adımlar arasında, Aras Serbest Bölgesi ile Tacikistan'ın Hatlon bölgesinin birbirine bağlanması meselesi önem arz etmiştir. Tacik uzmanların İran'da eğitim almasının ve İran şirketlerinin Tacikistan'daki serbest bölgelerde faaliyet göstermesinin öngörüldüğü bu girişimle ilgili 2008 yılında İran'ın Duşanbe Büyükelçisi Şardust'un Tacik tarafıyla yaptığı görüşmede önemli hususlara yer verilmiş, ekonomik iş birliğinin geliştirilmesinde özel sektörün rolüne dikkat çekilmiş ve karşılıklı fuarların düzenlenmesinin önemine işaret edilmiştir (Kazazi vd., 2022, p.87). Aynı zamanda İran, Tacikistan'da yollar, tüneller ve sağlık altyapısı gibi alanlarda projeler de gerçekleştirmiştir.

Özellikle Anzob Tüneli'nin inşası, İran'ın Tacikistan'daki sembolik yatırımlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Tacikistan'ın kuzeyinde yer alan ve Sughd bölgesini başkent Duşanbe ile birleştiren İstiklol (Anzob) Tüneli, İran'ın üstlendiği en önemli altyapı projelerinden biridir. Yaklaşık beş kilometre uzunluğundaki tünel, 2.650 metre rakımda zorlu coğrafi koşullarda inşa edilmiştir. Projenin toplam maliyeti 39 milyon dolara yaklaşırken, İran tarafı 31,2 milyon dolarlık harcama yapmış, bunun 10 milyonunu hibe, 21,2 milyonunu ise kredi şeklinde sağlamıştır. Tacik hükümetinin projeye katkısı ise 7,8 milyon dolar olmuştur (Dodikhudoev&Niyatbekov, 2008, p.138). Bu maliyetin yüksekliği, özellikle inşaatın gerçekleştirildiği dağlık ve engebeli arazi koşullarından kaynaklanmıştır. Anzob Tüneli'nden sonra İran'ın Sobir International şirketi, Duşanbe-Kulob yolu üzerinde 68 milyon dolara mal olacak 4,4 km'lik Çormagzak Tüneli'nin inşasına başlamıştır (Mvd.tj, 2020). Tarım alanında da iş birliği genişlemiş, İran, Tacikistan'da altyapı modernizasyonu ve yeni tesisler kurma taahhüdünde bulunurken, iki ülke arasında koyun eti ve kümes hayvanı ürünleri ticareti yapılması kararlaştırılmıştır. Tüm bunlar İran'ın Tacikistan'a ekonomik katkısının kalıcı bir göstergesi olmuştur.

4.3. İkili İlişkilerin Güvenlik Boyutu

İran-Tacikistan ilişkilerinin güvenlik ve jeopolitik boyutu, iki ülkenin Orta Asya'da karşı karşıya kaldığı ortak tehditler ve bölgesel güç dengeleri bağlamında şekillenmektedir. Tacikistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından iç savaş (1992-1997) sürecinde ciddi güvenlik krizleri yaşamış, bu dönemde İran, barış sürecinde aktif rol üstlenmiştir. İran'ın arabuluculuk girişimleri, Tacikistan'da Ulusal Uzlaşma Komisyonu'nun kurulmasına katkı sağlamış ve böylece Tahran, Duşanbe'nin güvenlik yapılanmasında önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır.

Günümüzde ise iki ülkeyi yakınlaştıran güvenlik faktörlerinin başında radikalizm, sınır aşan terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı gelmektedir. Bu da özellikle Afganistan kaynaklı güvenlik tehditleri olarak algılanmaktadır. Bu nedenledir ki 1998 yılından itibaren Cumhurbaşkanı Rahman, uluslararası toplumu bu tehditleri bertaraf etmek amacıyla Afganistan çevresinde bir "güvenlik kuşağı" oluşturmaya davet etmiştir (Sharifzoda & Sirodzhov, 2008, pp.309-310). Tacikistan'ın Afganistan'dan yayılan tehditlere yönelik güvenlik söylemi, büyük ölçüde İran'ın yaklaşımıyla paralellik göstermiştir. Tehditlerin bertaraf edilmesine yönelik iş birliği girişimleri

ilk olarak Farsça konuşan ülkeler çerçevesinde üçlü formatta başlamıştır. 2006'da Duşanbe'de gerçekleştirilen zirvede Afganistan, İran ve Tacikistan liderleri, uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizmle mücadelede kaynakların birleştirilmesine yönelik iki mutabakat zaptı imzalamış, ayrıca ekonomik ve kültürel alanlarda da çeşitli anlaşmalara varmışlardır. 2007-2010 yılları arasında üç zirve daha yapılmasına rağmen, güvenlik alanında somut ilerleme ve kapsamlı ekonomik iş birliği sınırlı kalmıştır. Tacik analizciler bu durumu, Batı baskısı altındaki Karzai yönetiminin "sabote edici" tavrına bağlamıştır (Central Asia, 2010).

2010 yılında İran Savunma Bakanı Ahmed Vahidi'nin Duşanbe ziyareti, Afganistan meselesinde İran-Tacikistan ikili iş birliğinin öne çıkmaya başladığını göstermiştir. Bu ziyaret sırasında taraflar bir güvenlik anlaşması imzalamış ve terörizm, aşırılıkçılık ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadelede ortak hareket etme niyetlerini açıklamışlardır. Rahman'ın basın servisi ise iş birliğinin mevcut düzeyinden duyulan memnuniyeti vurgulamakla yetinmiş ve savunma kurumlarının ilişkileri "her alanda" geliştirmesi çağrısında bulunmuştur (Yuldashev, 2010). Bu nedenle iki ülke hem ikili düzeyde hem de ŞİÖ ve KGAÖ gibi çok taraflı platformlarda güvenlik iş birliğini geliştirmeye çalışmaktadır.

Jeopolitik açıdan bakıldığında, Tacikistan İran için Orta Asya'ya açılan kapı, Batı'nın yaptırımlarına karşı koyma ve Avrasya'daki etkisini genişletme yönündeki stratejik konum niteliği taşımaktadır (Bolruc, 2025). Bu nedenle İran, bölgedeki nüfuzunu artırmak için Tacikistan'ı stratejik bir ortağa dönüştürmeye çalışmaktadır. Buna karşılık Tacikistan da İran'ı, Rusya ve Çin'in gölgesinde çeşitlilik sağlayan bir partner olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda İran, Tacikistan üzerinden hem Avrasya içlerine ulaşmayı hem de Çin'in "Kuşak ve Yol Girişimi"ne entegre olmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, Tacikistan'ın güvenlik ve jeopolitik tercihleri yalnızca İran ile sınırlı değildir. Rusya'nın bölgede askerî varlığını sürdürmesi, Tacikistan'ı Moskova'ya bağımlı kılar (Szalkai, 2020); Çin'in ekonomik ve güvenlik alanındaki artan etkisi de İran'ı bu devletle uyumlu strateji geliştirme yoluna itmektir (Çelik, 2022, p.107).

Buradan anlaşıldığı üzere İran ve Tacikistan arasındaki güvenlik ve jeopolitik çıkarlar hem iş birliği hem de rekabet unsurları barındırmaktadır. Ortak tehditler tarafları yakınlaştırsa da bölgesel güç dengeleri ve dış aktörlerin müdahaleleri ilişkilerin yönünü zaman zaman sınırlamaktadır. Bu çerçevede İran-Tacikistan güvenlik ilişkileri, Orta Asya jeopolitiğinin dinamik yapısı içinde sürekli yeniden tanımlanmaktadır.

5. İran-Tacikistan İlişkilerinde Zorluklar ve Çelişkiler

5.1. Tacikistan'ın Çok Yönlü Dış Politikası: Rusya ve Çin

Tacikistan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana, jeopolitik konumu, sınırlı ekonomik kapasitesi ve güvenlik zafiyetleri nedeniyle dış politikasında çok yönlülüğü benimsemek zorunda kalmıştır. Orta Asya'nın dağlık coğrafyasında, Afganistan ile uzun ve geçirgen bir sınıra sahip olması, Tacikistan'ı hem bölgesel hem de küresel güçler açısından stratejik kılmaktadır. Bu nedenle Duşanbe, dış politika tercihlerinde Rusya, Çin, İran ve Batı arasında denge arayışını sürdürmekte ve 2002 yılından itibaren resmen açık kapı stratejisini uygulamaya koymaktadır. Ancak buna rağmen söz konusu devletin dış ilişkilerinde Rusya'nın ayrıcalıklı ve öncelikli bir konumda kalmaya devam ettiği söylenebilir. Bunun nedeni, Rusya'nın hem siyasi hem de ekonomik anlamda Tacikistan için daha köklü bir referans noktası oluşturmasıdır (Kluczevska, 2024, p.4). Zira Sovyet sonrası dönemde iç savaşın sona erdirilmesinde Rusya'nın oynadığı rol, Tacikistan'ın Moskova'ya olan bağımlılığını pekiştirmiştir. Bugün de Rusya, Tacikistan'ın en

önemli güvenlik ve ticari ortağı olarak kalmaya devam etmektedir. Özellikle güvenlik bağlamında KGAÖ, Tacikistan'da Rus askerî üssü bulundurulmakta³ ve bu üs ülkenin güvenlik garantörü işlevi görmektedir. Ayrıca, Tacikistan ekonomisi de büyük ölçüde Rusya'da çalışan göçmen işçilerin gönderdiği dövizlere dayanmaktadır ve bu durum Moskova'nın Duşanbe üzerindeki etkisini artırmaktadır.

Bununla birlikte, Tacikistan dış politikasında yalnızca Rusya'ya bağlı kalmaktan kaçınmakta, aynı zamanda Çin'le de ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Nitekim başlangıçta Tacikistan için en güvenilir güvenlik ortağı Rusya iken, son yıllarda ekonomik alanda Çin ön plana çıkmıştır. 1990'larda yaşanan ağır ekonomik krizden sonra Duşanbe, acilen dış yatırımlara ve mali desteğe ihtiyaç duymuştur. Bu noktada Çin, ekonomik reform şartı koşmadan finansman sağlayan bir aktör olarak, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na kıyasla çok daha cazip bir ortak konumuna gelmiş ve 900 milyon dolarla Tacikistan'ın en büyük dış alacaklısına dönüşmüştür (Muratalieva, 2024). 2000'lerin sonlarına doğru Çin, Tacikistan ile ilişkilerinde güvenlik boyutuna da ağırlık vermeye başlamıştır. Bunun temel nedenleri arasında, Sincan bölgesinin güvenliğini sağlamak ve Tacikistan'daki yatırımlarını korumak yer almaktadır. Son yıllarda ise Pekin, özellikle Afganistan sınırına yakın bölgelerde, Tacikistan topraklarında düzenlenen askeri eğitim faaliyetlerine aktif biçimde katılmaktadır (Eurasianet, 2019).

Tacikistan'ın Rusya ve Çin ile ilişkilerinde farklılıklar bulunsa da bazı benzerlikler bu ilişkilerin doğasını ortaya koymaktadır. Bu benzerlikler Duşanbe'nin hem Moskova hem de Pekin karşısında bir "sessiz ortak" olarak tanımlanmasına yol açmaktadır. Bu durumun birkaç temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, söz konusu ülkeler Tacikistan'ın ihtiyaç duyduğu önemli kaynaklara sahiptir. İkincisi, Tacikistan'ın coğrafi konumu, bu büyük güçler açısından stratejik değer taşımaktadır. Üçüncüsü ise, Tacikistan ile bu aktörler arasında, devlet kurumlarının mevcut rejimin ömrünü uzatmak için kullanılabileceği yönünde örtüşen bir anlayış mevcuttur (Buriev, 2020, p.5). Bu çerçevede şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır. İran bu ilişkiler üçgeninde ne gibi tehdit ve risklerle karşı karşıya kalmaktadır?

İran-Tacikistan ilişkileri ortak tarihi miras ve değerler bağlamında özel öneme sahip olsa da Tacikistan'ın Rusya ve Çin'e "sessiz ortak" olarak yakın durması Tahran açısından önemli riskler doğurmaktadır. Öncelikle, marjinalleşme riski öne çıkmaktadır. Tacikistan'ın Moskova ve Pekin ile kurduğu yakın ilişkiler, İran'ın bölgedeki tarihsel ve kültürel bağlarını siyasi ya da ekonomik nüfuzla dönüştürmesini zorlaştırmaktadır. Çünkü İran, kültürel diplomasi aracılığıyla ortak dil, edebiyat ve İslam mirası üzerinden Tacikistan'da nüfuz alanını pekiştirmeye çalışmaktadır. Ancak İran'ın aşırı görünür olması engellemek istendiğinden Tacikistan'ın "sessiz ortak" tutumu mevcut yumuşak gücün etkisini de zaman zaman sınırlandırmaktadır.

Bunun yanında, ekonomik rekabet İran için ciddi bir sınırlayıcı faktördür. Çin'in Tacikistan'a sağladığı devasa yatırımlar ve krediler, İran'ın sınırlı mali imkânlarını gölgede bırakmaktadır. İran'ın Sangtuda-2 Hidroelektrik Santrali veya Anzob Tüneli gibi projeleri önemli olsa da bunlar Çin'in bölgedeki ekonomik hacmiyle kıyaslandığında sınırlı kalmaktadır. Bir diğer sorun olarak Afganistan kaynaklı tehditler de İran için özel bir risk oluşturmaktadır. Tacikistan'ın güvenlik alanında Rusya ve Çin ile geliştirdiği iş birliği, Afganistan üzerinden yayılan uyuşturucu

³ Tacikistan'da konuşlu 201. Askerî Üs, Rusya'nın sınırları dışındaki en büyük askerî tesisidir. Üs, Duşanbe ve Bohtar şehirlerinde bulunmaktadır. Yapısında motorize tüfek, tank, topçu, keşif, hava savunma, nükleer-biyolojik-kimyasal (NBC) koruma ve muhabere birlikleri yer almaktadır. Bkz: (Pacsto.org, 2024).

kaçakçılığı ve radikalizm gibi sorunların kontrol altına alınmasında İran'ı devre dışı bırakabilmektedir.

Netice itibariyle İran'ın söz konusu ülkede kalıcı bir nüfuz elde etmesi Rusya ve Çin ile iş birliği yapmadan oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle İran çoğunlukla bu iki güçle doğrudan çelişmekten kaçınmakta, uyumlu bir siyaset izlemeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla Tacikistan'ın Rusya ve Çin karşısındaki sessiz ortaklığı, İran için doğrudan bir askeri tehdit oluşturmamakla birlikte, stratejik dışlanma ve nüfuz kaybı riskini beraberinde getirmektedir. Bu nedenle Tahran, bölgede varlığını daha çok kültürel, dini ve sembolik düzeyde canlı tutmaya yönelmektedir.

5.2. İdeolojik ve Politik Yaklaşımlardaki Farklılıklar

İran ve Tacikistan arasında tarihsel, kültürel ve dilsel yakınlık bulunsa da iki ülkenin ideolojik ve politik yaklaşımları birçok noktada farklılık göstermektedir. İran, 1979 devriminden itibaren dış politikasını İslami ideoloji, "Velâyet-i Fakih" sistemi (Saraiva, 2012, p.151) ve anti-Batı söylemi üzerine inşa etmiştir. Bu çerçevede İran hem bölgesel hem de küresel düzeyde bağımsız bir İslami düzen vizyonu geliştirmeyi amaçlamaktadır. Buna karşılık Tacikistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra laik bir devlet yapısını benimsemiş, Sovyet sonrası kimliğini pekiştirmek amacıyla İslamcı hareketlere karşı mesafeli bir tutum takınmıştır. Özellikle Tacikistan iç savaşı sırasında İslami Yeniden Doğuş Partisi'nin (IRPT) siyasal aktör olarak öne çıkması, Duşanbe yönetiminde İslamcı ideolojilere karşı temkinli ve güvenlik odaklı bir yaklaşımın yerleşmesine neden olmuştur.

Bu bağlamda, İran'ın siyasi-ideolojik çizgisi ile Tacikistan'ın seküler devlet anlayışı zaman zaman gerilimlere yol açmaktadır. Özellikle İran, Tacikistan iç savaşında arabulucu rol oynamış olsa da sonraki dönemde IRPT gibi İslami gruplara verdiği destek iddiaları, Duşanbe tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Öte yandan Tacikistan yönetiminin, 2015 sonrası IRPT'yi, DEAŞ (ed Devlet'ül İslamiy el-Irak veş-Şam) ile bağlantılı olduğu iddialarıyla yasaklaması ve liderlerini sürgüne göndermesi (OSCE Report, 2017), İran ile ilişkilerinde güven krizlerini derinleştirmiştir. Her ne kadar Cumhurbaşkanı Ruhani hükümeti ve İran Dışişleri Bakanlığı bu tür hassasiyetlerin farkında olduğundan IRPT ile temastan kaçınmış olsa da dini lider Ayetullah Hamaney'e bağlı devrimci kurumlar ve geleneksel güç yapıları aynı ihtiyatlı yaklaşımı paylaşmamıştır. Nitekim 2015 yılının sonunda IRPT lideri Muhiddin Kabiri, İran'da düzenlenen bir konsey toplantısına davet edilmiş ve burada Ayetullah Hamaney ile görüşmüştür (Karimi vd., 2023, pp.194-204).

Bu olay, Tacikistan'ın hızlı bir tepki göstermesine yol açmış ve Tacik hükümeti bir protesto notası sunarak Ulema Konseyi aracılığıyla daveti kınayan açıklama yapmıştır. Dikkat çekici husus, Rahman hükümetinin siyasi rakiplerine yönelik düşmanlığı vurgulamak için, aslında devlet dışı bir dini kurum olan Ulema'yı kullanmasıdır (Муллоджанов, 2020). Bu durum, rejimin siyasi gündemini güçlendirmek amacıyla toplumdaki dini duyguları nasıl araçsallaştırdığını gözler önüne sermiştir. Akabinde kamuya açık bir toplantıda Tacik lider, doğrudan İran'ın adını anmadan "sözde dost ülke" ifadesini kullanmış ve bu ifadeyi, IRPT üyelerini kınarken, onların "istisnasız hepsinin Şiiliğe geçtiğini" öne sürerek dile getirmiştir (Муллоджанов, 2020). İran inançlarına yönelik bu doğrudan saldırı ise Tacik-İran ilişkilerini sekteye uğratmıştır.

Bununla birlikte daha önce de vurgulandığı üzere İran'ın dış politikasının temelinde ideolojik bir yönelim bulunduğunu hatırlamak yerinde olacaktır. Özellikle 1979 Devrimi'nden bu yana İran, Batı/ABD karşıtı bir cephede konumlanmış ve bunu "direniş eksenini" gibi adlandırarak politikayla kurumsallaştırmıştır. Bu yaklaşımda İran, Batı'nın bölgedeki nüfuzunu tehdit olarak görmekte ve

söyleminde anti-empyralist ve Batı karşıtı bir dil kullanmaktadır. Ayrıca İran, kendi güvenlik anlayışını mezhepsel/dini unsurlarla birleştirerek, bölgedeki nüfuzunu artırmaya çalışmaktadır. Buna karşın Tacikistan'ın dış politikasında çok yönlülük öne çıkmaktadır. Tacikistan, zayıf bir ekonomiye ve güvenlik açısından hassas bir coğrafi konuma sahip olduğundan dış politikada ideolojik yönelimlerden ziyade, ulusal çıkarlarına öncelik vermiştir. Bu nedenle “açık kapı” ya da “çok yönlü dış politika” anlayışıyla hem Rusya ve Çin gibi büyük bölgesel güçlerle, hem de Batı ülkeleriyle dengeli ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Bunun bariz göstergesi Rusya-Ukrayna savaşına yönelik Tacikistan'ın sergilemiş olduğu tutumda ortaya çıkmıştır. Bu savaş 24 Şubat 2022 tarihinden itibaren Tacikistan herhangi bir tarafı doğrudan desteklememiş ve açık bir kınama ya da onay açıklaması yapmamıştır (Engvall, 2022). Bu “stratejik sessizlik” hem Rusya ile derin güvenlik ve ekonomik bağları hem de Batı'dan aldığı kalkınma yardımlarından kaynaklanmıştır. Zira Tacikistan için ekonomik kalkınma, güvenlik garantileri ve dış yardımlar önceliklidir ve bu nedenle ne ideolojik ne de bölgesel çatışmalara taraf olmak istememektedir.

Dolayısıyla ortaya şöyle bir uyumsuzluk çıkmaktadır. İran, Batı karşıtlığını dış politikasının merkezine koyarken ve Batı'ya karşı elini güçlü kılmak için farklı bölgelerde direniş hatları oluşturmaya çalışırken; Tacikistan Batı ile köprüleri tamamen koparmak istememektedir. Çünkü kalkınma yardımlarına, uluslararası mali kuruluşlara ve Batı ile diplomatik dengeye ihtiyaç duymakta ve Batı'yı dolayısıyla ABD'yi karşısına almanın izolasyonla sonuçlanacağını da farkına varmaktadır. Bu durum, iki ülkenin zaman zaman ortak kültürel bağlara rağmen farklı yönere savrulmalarına yol açmaktadır. Ayrıca ideolojik ve politik yaklaşımlardaki farklılıklar, İran-Tacikistan ilişkilerinde yapısal bir gerilim noktası olarak da varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla siyasal sistemler arasındaki farklılık ve dış politika önceliklerindeki uyumsuzluk, iki ülke arasındaki iş birliğini zaman zaman sınırlayan en önemli faktörlerdendir.

6. Sonuç

İran-Tacikistan ilişkileri, tarihsel ve kültürel ortaklık ile jeopolitik ve ekonomik çıkarların kesişiminde şekillenen çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Tacikistan'ın dış dünyaya açılımında İran, en doğal ortaklardan biri olarak öne çıkmıştır. Ortak Fars kimliği, edebî miras, dil ve dini gelenekler üzerinden kurulan kültürel yakınlık, İran'a Tacikistan'da etkili bir yumuşak güç alanı kazandırmış; aynı zamanda Tacikistan için kimlik inşasında ve devlet meşruiyetinde önemli bir referans noktası olmuştur. Buna ek olarak İran tarafından yürütülen enerji ve ulaştırma projeleri, burada İran'ın ekonomik varlığını görünür kılmış ve ilişkileri daha ileri düzeye yaklaştırmıştır. Ancak bu süreçte dahi İran'ın nüfuzunun sınırlarını belirleyen üç temel faktör dikkat çekmiştir: mezhepsel farklılıklar, Tacikistan'ın laik elitlerinin kaygıları ve büyük güçlerin bölgesel nüfuzu. Tacikistan'daki Sünni çoğunluk ile İran'ın Şii kimliği arasındaki fark, İran'ın kültürel diplomasi çabalarının her zaman sınırlı bir etkiye sahip olmasına yol açmıştır. Dahası, Tacikistan yönetimi zaman zaman İran'ın muhafazakâr değerlerini ve muhalif gruplarla olan dolaylı temaslarını kendi iç istikrarı için tehdit olarak algılamıştır.

İran'ın Tacikistan'daki konumunu daha da karmaşık hale getiren unsur ise bölgesel güç dengeleridir. Rusya, Tacikistan'ı güvenlik açısından kendi nüfuz alanında görmekte ve ülkedeki askerî varlığıyla bu denetimini pekiştirmektedir. Çin ise kredi, yatırım ve altyapı projeleri yoluyla Tacikistan ekonomisinde hâkimiyet kurmuş durumdadır. Bu tablo, İran'ın sınırlı ekonomik kapasitesi ve uluslararası yaptırımlarla birleştiğinde Tahran'ın Tacikistan'da kalıcı ve belirleyici bir aktör olmasını zorlaştırmaktadır. Nitekim 2015 sonrasında Tacikistan hükümetinin İran'a karşı

sertleşmesi ve İran'ın muhalefeti desteklediği yönündeki algılar, İran'ın sahip olduğu sınırlı nüfuzun büyük ölçüde erimesine yol açmıştır.

Bununla birlikte, İran-Tacikistan ilişkilerinin geleceğini yalnızca mevcut krizler üzerinden okumak eksik bir yaklaşım olacaktır. Araştırma göstermektedir ki Tacikistan'ın stratejik coğrafi konumu, hidrolojik kaynakları ve Orta Asya enerji projelerine elverişli yapısı, İran açısından vazgeçilmez bir önem taşımaktadır. Afganistan sınırındaki konum, Tacikistan'ı yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda güvenlik iş birliği açısından da kritik bir ortak haline getirmektedir. Bu nedenle İran, her ne kadar Rusya ve Çin karşısında dezavantajlı bir konumda olsa da Tacikistan'ı Orta Asya açılımında bir "kilit ülke" olarak görmeye devam edecektir.

Gelecek perspektifi açısından bakıldığında, İran-Tacikistan ilişkilerinin kısa vadede tam anlamıyla bir stratejik ortaklığa dönüşmesi güç görünmektedir. Ancak orta ve uzun vadede bölgesel örgütler üzerinden (ŞİÖ, Ekonomik İş Birliği Teşkilatı vb.) kurumsallaşan iş birlikleri aracılığıyla ilişkilerin daha dengeli bir zemine oturması mümkündür. Bu noktada İran'ın, Tacik hükümetine muhalif hareketlere destek vermediğini açıkça ortaya koyması, Şii ideolojisini ihraç etmeye yönelik adımlardan kaçınması ve laik elitlerle uzlaşmacı bir tutum geliştirmesi ilişkilerin yeniden inşasında kritik rol oynayacaktır.

Sonuç olarak, İran-Tacikistan ilişkilerinin temel karakterinin "çifte mantık" üzerine kurulu olduğu söylenebilir. İnşacılık perspektifi, ortak kimlik ve kültürel mirasın ikili ilişkilerde süreklilik sağlayan bir bağlayıcı unsur olduğunu ortaya koyarken; neorealizm, bu bağların tek başına belirleyici olmadığını, güç dengeleri ve jeopolitik çıkarların nihai yönlendirici olduğunu göstermektedir. İran'ın "medeniyet köprüsü" söylemi, ilişkilerde hem yumuşatıcı bir zemin yaratmakta hem de Rusya ve Çin gibi aktörler karşısında kırılabilirlik üretmektedir. Dolayısıyla İran-Tacikistan ilişkilerinin geleceği, tarafların kültürel yakınlığı stratejik iş birliğine dönüştürme kapasitesi ile bölgesel güç dengelerine uyum sağlayabilme becerisi arasında kurulacak dengeye bağlı olacaktır.

Kaynakça

- Ahmadi, H. (2019). Iran and Tajikistan: How culture and civilization fade in the shadow of politics and the political. *Iran and the Caucasus*, 23, 105-119. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/26626715>.
- Al-e Ahmad, J. (1962). *Gharbzadegi (Westoxication)*. Tehran: Ravaq.
- Asker, A. (2025). Şiiliğin içtimai-siyasi karakterine dair Nikolay Dmitriyeviç Mikluho-Maklay (1915-1975)'ın görüş ve tespitleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 114, 235-251. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1468029>
- Atai, F. (2012). Soviet cultural legacy in Tajikistan. *Iranian Studies*, 45(1), 81-95. <https://doi.org/10.1080/00210862.2011.594621>
- Atkin, M. (1992). *Tajikistan's relations with Iran and Afghanistan*. Washington, DC: George Washington University Press.
- Atkin, M. (1993). Tajik national identity. *Iranian Studies*, 26(1/2), 151-158. <https://doi.org/10.1080/00210869308701794>
- Bashiri, I. (1998). Factors affecting Tajik identity. University of Minnesota.
- Безопасность гидротехнических сооружений в Центральной Азии. (2021). *Создание потенциала и региональное сотрудничество*.
- Buriev, M. (2020). Recipient, activist, protector: Three modes of Tajikistan's foreign policy. *Crossroads Policy Brief*, 5, 1-12. Retrieved from: https://crossroads-ca.org/wp-content/uploads/2020/08/CCAPB5_Buriev-ENG.pdf
- Bodeen, C. (2025, September 1). SCO summit could challenge US dominance and lend weight to China's vision of a multipolar world. *AP News*. Retrieved May 15, 2025 from <https://apnews.com/article/shanghai-cooperation-organization-china-us-asia-rivalry-37d58d94f70814c8e7a23721997abc2b>
- Boltuc, S. (2025, January). Iran and Tajikistan forged a strategic alliance with 22 new agreements. *Special Eurasia*. Retrieved May 23, 2025 from <https://www.specialeurasia.com/2025/01/23/iran-and-tajikistan-agreements/>
- Centlivres, P., & Centlivres-Demont, M. (1997). Tajikistan and Afghanistan: The ethnic groups on either side of the border. In M.-R. Djalili, F. Grare, & S. Akiner (Eds.), *Tajikistan: The trials of independence*. New York: St Martin's Press.
- Central Asia. (2010, January 6). Таджикистан рискует попасть в немилость западных стран. *Central Asia Media*. Retrieved June 20, 2025 from <https://centralasia.media/news:905733>
- Clark, B. (2015). The Islamic Republic of Iran's relations with the Republic of Tajikistan in the Post-Soviet Period. *Unpublished Doctoral Thesis*. Australian National University.
- Çelik, Y. (2022). An overview of China-Iran relations and its impact on Central Asia. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 103-114. <https://izlik.org/JA66AM86UX>
- Dodikhudoev, K., & Niyatbekov, V. (2008). The Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Iran: Cooperation achievements and prospects. *Central Asia and the Caucasus*, 2, 133-142. Retrieved from: <https://ca-c.org/index.php/cac/article/view/1510/1370>
- Engvall, J. (2022, March 14). Russia's war in Ukraine: Implications for Central Asia. *Central Asia-Caucasus Analyst*. Retrieved June 20, 2025 from <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13712-russias-war-in-ukraine-implications-for-central-asia.html>
- Eker, S. (2009). Divanü Lügât-it-Türk'te İranlı Kavramı. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri 28-30 Mayıs 2008 Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eurasia Review. (2025, January 16). Iran, Tajikistan sign cooperation documents during presidential visit. *Eurasia Review*. Retrieved July 28, 2025 from <https://www.eurasiareview.com/17012025-iran-tajikistan-sign-cooperation-documents-during-presidential-visit/>
- Ghafurov, B. (1983). *Tojikon. Ta'rikhi qadimtarin, qadim va asri miyona*. Dushanbe: Irfon.
- Grassi E. (2017). From Bukhara to Dushanbe: Outlining the evolution of Soviet Tajik fiction. *Iranian Studies*. 50(5), 691-704. <https://doi.org/10.1080/00210862.2017.1322943>
- Hassanzadeh, E. (2024). تجارت ابریشم ایران دوره ترکمانان؛ پل ارتباطی با شرق و غرب [Iran's silk trade during the Turkoman period: A bridge between East and West]. *Iranian Islamic Period History*, 15(39), 27-54. Retrieved from: <https://tuhistory.tabrizu.ac.ir/?action=article&au=156681>

- Hassanvand, A., Hajian Nejad, A. & Akbari, M. (2022). Reflects Iranian identity in contemporary Tajik oetry. *Research in Contemporary World Literature*, 26(2), 413-453. Retrieved from: <https://www.magiran.com/paper/2395516/reflects-iranian-identity-in-contemporary-tajik-poetry?lang=en>
- Holzber, B., & Robertson, R. (1979). Identity and authority: A problem analysis of processes of identification and authorization. In *Identity and authority: Explorations in the theory of society*. New York: St. Martin's Press.
- IRPT and the De-Radicalization Program in Central Asia and among the Refugees. (2017, September 20). *OSCE Report*. Retrieved from: <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/1/5/343646.pdf>
- Iran.ru. (n.d.). Аятолла Али Хаменеи принял президента Таджикистана Эмомали Рахмонова. Retrieved June 25, 2025 from https://www.iran.ru/news/politics/36856/Ayatolla_Ali_Hamenei_prinyal_prezidenta_Tadzhikistana_Emomali_Rahmonova
- Irna.ir. (2025, May 29). Vice president proposes an Iran-Tajikistan joint committee for Persian literature and civilization. *IRNA*. Retrieved July 5, 2025 from <https://en.irna.ir/news/85847295/Vice-president-proposes-an-Iran-Tajikistan-joint-committee-for>
- Ионова, Е. (2015). Таджико-иранские отношения сегодня. *Хроника, события, комментарии*, 2, 108-113. Erişim adresi: https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2015_02/Tadjiko_Iran_Ionova.pdf
- Javaheri, M. S., Asgari, E., & Rabiee, H. R. (2024). Transformers for bridging Persian dialects: Transliteration model for Tajiki and Iranian scripts. *LREC-COLING*, 16770-17775. Retrieved from: <https://aclanthology.org/2024.lrec-main.1459.pdf>
- Karimi, M., & Odlu, Q. O. (2023). Iran's foreign policy toward Tajikistan: Exploring the effective factors. *Journal of Eurasian Studies*, 14(2), 194-204. <https://doi.org/10.1177/18793665221136879>
- Kazazi, M. H., & Heshmatov, M. W. (2022). Fields and trade economic cooperation between Iran and Tajikistan after independence from the Soviet Union to the present. *International Journal of Scientific Research and Management*, 10(6), 86-89. Retrieved from: <https://ijsrm.net/index.php/ijsrm/article/view/4043>
- Kluczevska, K. (2024). Transformation of Tajikistan's foreign policy towards Russia. *Crossroads Central Asia Paper*, 1-11. Retrieved from: <https://crossroads-ca.org/wp-content/uploads/Kluczevska-TJ-RU.pdf>
- Kucera, J. (2011, September 26). Tajikistan invites Iranian military to intervene. *Eurasianet*. Retrieved July 23, 2025 from <https://eurasianet.org/tajikistan-invites-iranian-military-to-intervene>
- Mesbahi, M. (1997). Tajikistan, Iran and the international politics of the "Islamic factor." *Central Asian Survey*, 16(2), 141-158. <https://doi.org/10.1080/02634939708400980>
- Миклухо-Маклай, Н. Д. (1958). Шиизм и его социальное лицо в Иране на рубеже XV-XVI вв. In И. А. Орбели (Ed.), *Памяти акад. И. Ю. Крачковского (сборник статей)* (pp. 221-234). Leningrad: Изд-во ЛГУ.
- Moghadam, M. A. (2011). The role of Persian and Turkish languages in the national identity of the Middle Asia. In 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiri Kitabı*. Ankara.
- Муллоджанов, П. (2020, March 30). Таджикско-иранские отношения в новых условиях. *Cabar.asia*. Retrieved July 23, 2025 from <https://cabar.asia/ru/tadzhiksko-iranskije-otnosheniya-v-novyh-usloviyah?pdf=30848&ref=cjfp.org>
- Mvd.tj. (2020, August 27). Khatlon (tunnel). *MVD Tajikistan*. Retrieved July 25, 2025 from <https://www.mvd.tj/1094-khatlon-tunnel.html>
- Muratalieva, N. (2024, August 19). Chinese lending adapts to Central Asia's realities. *Carnegie Endowment*. Retrieved July 27, 2025 from <https://carnegieendowment.org/posts/2024/09/china-investment-central-asia-debt>
- Nasr, S. H. (2006). *Islamic philosophy from its origin to the present: Philosophy in the land of prophecy*. New York: State University of New York Press.
- Negmatov, N. (1998). The Samanid state. In M. S. Asimov & C. E. Bosworth (Eds.), *The history of civilizations of Central Asia*. Paris: UNESCO.
- Nourzhanov, K., & Bleuer, C. (2013). *Tajikistan: A political and social history*. Canberra: ANU E Press.
- Olcott, M. (1995). Islam and fundamentalism in independent Central Asia. In Y. Ro'i (Ed.), *Muslim Eurasia: Conflicting legacies*. London: Frank Cass.
- Olson, R. B. (1994). *A basic course in Tajik (Grammar & Workbook)*. Retrieved from: <https://talktajiktoday.com/documents/ABasicCourseInTajik.pdf>

- Onuf, N. (2013). *World of our making: Rules and rule in social theory and international relations*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Osati, R. & Feizy, F. (2020). Challenges of our cultural diplomacy between Iran and Tajikistan. *Political and International Researches Quarterly*, 11(42), 403-418. <https://doi.org/10.22083/scsj.2025.485526.1227>
- Parker, W. (2009). *Persian dreams: Moscow and Tehran since the fall of the Shah*. Washington, DC: Potomac Books.
- Pacsto.org. (2024, January 31). The Russian military base in Tajikistan has undergone a combat readiness inspection. PACSTO. Retrieved July 27, 2025 from <https://pacsto.org/events/na-rossiyskoy-voennoy-baze-v-tadzhikistane-proshla>
- Rzehak, L. (2023). How Tajik was made into a national language. In A. Korangy (Ed.), *The companions of Iranian languages and linguistics*. Berlin/Boston: CPI Books GmbH.
- Saraiva, R. F. (2012). The post-1979 Iranian foreign policy: The emergence of theocratic pragmatism? *International Public Policy Research*, 17(1), 145-158. Retrieved from: https://ir.library.osaka-u.ac.jp/repo/ouka/all/25996/osipp_031_145.pdf
- Schmitz, A. (2015). Islam in Tajikistan: Actors, discourses, conflicts. *SWP Research Paper*, 5-31. Retrieved from: https://www.files.ethz.ch/isn/189832/2015_RP03_smz.pdf
- Shafiev, A. (2016). Iran and Tajikistan: A story of love and hate. *Central Asia Policy Brief*, 34, 1-5. Retrieved from: <https://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2016/02/Policy-Brief-34-February-2016.pdf>
- Shakir, M. (2017). Iran-Tajikistan relations: Internal and external challenges. *Journal for Iranian Studies*, 2(5), 69-83. Retrieved from: <https://rasanah-iiis.org/english/wp-content/uploads/sites/2/2018/03/Iran-Tajikistan-Relations.pdf>
- Sharifzoda, A., & Sirodzhov, Z. (2008). *Emomali Rahmon: God Rudaki*. Dushanbe: Devashtich.
- Türk, F. (2017). *Güneşin ayaklarındaki ülke Tacikistan*. Ankara: Astana Yayınları.
- Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Windfuhr, G., & Perry, J. R. (2009). Persian and Tajik. In G. Winfuhr (Ed.), *The Iranian languages*. London/New York: Routledge.
- Yuldashev, A. (2010, May 13). E. Rahmon prizval oboronnye vedomstva Tadjikistana i Irana ukrepiat vzaimodeistvie. *Asia-Plus*.

Extended Abstract

Iran-Tajikistan relations have evolved within the framework of both cultural-historical affinity and geopolitical interests in the international environment that emerged after the dissolution of the Soviet Union. Shared Persian-Tajik identity, linguistic proximity, literary heritage and similar social traditions have created a strong sense of cultural belonging between the two societies. This cultural proximity has provided Iran with an important sphere of influence in Tajikistan and has functioned as a significant instrument of soft power. Iran has sought to consolidate its presence particularly through educational programs and cultural initiatives, while Tajikistan has benefited from this shared heritage as an important source of legitimacy in the processes of nation-building and identity construction after independence.

Despite the importance of cultural and historical ties, Iran-Tajikistan relations have not been limited to cultural interaction alone. Diplomatic, economic and security dimensions have played a significant role in shaping bilateral relations. Iran emerged as one of Tajikistan's most natural partners during the early years of independence, and cultural cooperation initially constituted the most visible dimension of relations. However, the Tajik civil war limited the scope of cooperation and delayed the institutionalization of bilateral ties. In the following period, close relations between Tajik President Emomali Rahmon and Iranian President Mahmoud Ahmadinejad accelerated cooperation and enabled Iran to become involved in energy and transportation projects in Tajikistan, thereby increasing its economic presence in the country.

Nevertheless, Iran's influence in Tajikistan has remained constrained by several structural factors. Sectarian differences between predominantly Sunni Tajikistan and Shiite Iran have limited the effectiveness of Iran's cultural diplomacy. Moreover, Tajikistan's secular political elites have often perceived Iran's ideological orientation and its alleged contacts with opposition groups as potential threats to domestic stability. These concerns became particularly visible after 2015 and led to a significant deterioration in bilateral relations. Ideological tensions that intensified after 2017 negatively affected political and economic cooperation and resulted in a decline in Iran's influence in Tajikistan. Although a gradual normalization process has been observed since 2022, structural limitations continue to shape the scope of bilateral cooperation.

Another major factor influencing Iran-Tajikistan relations has been the regional balance of power. Russia continues to regard Tajikistan as part of its security sphere of influence and maintains a strong military presence in the country. China has emerged as the dominant economic actor through loans, infrastructure investments and development projects. Combined with Iran's limited economic capacity and the impact of international sanctions, these dynamics have restricted Iran's ability to become a decisive actor in Tajikistan. As a result, cultural affinity alone has not been sufficient to sustain a stable strategic partnership.

Despite these constraints, Tajikistan continues to preserve an important place in Iran's regional strategy. Tajikistan's strategic geographical location, hydro resources and potential role in regional energy projects make the country an important partner for Iran's engagement in Central Asia. Its proximity to Afghanistan further increases its importance in terms of both economic cooperation and security coordination. Therefore, even though Iran remains disadvantaged compared to Russia and China, it continues to regard Tajikistan as a key country in its Central Asian policy.

In this regard study aims to analyze the role of cultural proximity and historical heritage in shaping Iran-Tajikistan relations and to demonstrate how geopolitical interests and great power competition influence the trajectory of bilateral relations. In particular, the study examines the extent to which Iran's "civilizational bridge" discourse has been effective in Tajikistan and the limitations this discourse faces in the context of Russian and Chinese regional interests. The research employs a qualitative methodology commonly used in international relations and area studies. The methodological framework evaluates both continuity and change in order to provide a multidimensional understanding of Iran-Tajikistan relations. The empirical basis of the study consists of primary sources such as official statements, policy documents, leadership speeches and bilateral agreements, as well as secondary sources including academic publications, policy reports and expert analyses. The theoretical framework integrates constructivism and neorealism. While constructivism emphasizes the role of shared cultural identity and historical memory in sustaining bilateral ties, neorealism highlights the determining role of power asymmetries, regional competition and strategic interests.

The findings suggest that Iran-Tajikistan relations are characterized by a dual logic in which identity-based cooperation coexists with structural constraints. Cultural proximity functions as a stabilizing factor that prevents a complete rupture in relations, whereas geopolitical competition and domestic political concerns limit the depth of cooperation. Although the transformation of bilateral relations into a full strategic partnership appears unlikely in the short term, institutionalized cooperation through regional organizations may provide a more balanced framework in the medium and long term. The future trajectory of Iran-Tajikistan relations will depend on the ability of both sides to transform cultural affinity into sustainable strategic cooperation while adapting to regional power dynamics.